

PRIKAZI I OSVRTI**GRAČANIČKI GLASNIK**
*časopis za kulturnu historiju*Broj 57
Godina XXIX
Maj, 2024.
[str. 271-276]

© Monos 2024

Fajko Kadrić, Šta su meni ptice***OFF-SET d.o.o., Tuzla, 2022.***

Pripovjedač iz Istočne Bosne, tačnije iz Vlasenice, Fajko Kadrić, prošlogodišnji je dobitnik plakete “Hasan Kaimija”, koja se dodjeljuje za najbolji objavljeni roman u okviru manifestacije “Dani Hasana Kaimije”, koja se svake godine održava u Zvorniku. Roman “Šta su meni ptice” ušao je u najuži izbor od pet najboljih romana na konkursu i nagrađen je prvom nagradom za priču o ratnim kuririma koji su imali važnu ulogu za vrijeme agresije na Bosnu i Hercegovinu i predstavljali jednu, a ponekad i jedinu sponu među ljudima koji su na sigurnoj teritoriji i onih koji su ostali zarobljeni na ratnom području. Krajem 2023. godine Fajko Kadrić nagrađen je i nagradom “Zaim Azemović” u Crnoj Gori, kao i nagradom “Ramiz Brkić” u Tešnju.

Osim romana “Šta su meni ptice” Fajko Kadrić objavio je i dvije zbirke pripovjedaka “Ko još pjeva dok umire” i “Ordijanski mujezin” te romane “Protokol posrnulih” i “Udovičke zemlje”. Roman “Protokol posrnulih” podržala je Fondacija za izdavaštvo 2017. godine, a za roman “Udovičke zemlje”, uz podršku spomenute Fondacije, 2019., dobio je i nagradu “Zlatno pero” Izdavačke kuće “Planjax”.

Roman “Šta su meni ptice” predstavlja hronološko kazivanje životne priče Ekrema Redžića, ratnog kurira koji je za vrijeme agresije mnogo puta probijao kroz neprohodne planine i šume vučjim stazama i drugim neprohodnim putevima od Cerske, Vlasenice i Srebrenice prema Kladnju i Tuzli i tokom svojih prolazaka prelazio iz svijeta izmučenih, gladnih, odsječenih i otpisanih prema onima koji su bili spašeni, sigurni ili bar dovoljno za život nahranjeni. Ratni kuriri Ekrem Redžić, Besim Topalović, Ahmo Juraldžić i Enis Čeliković – Čelik, stvarni su likovi čije su životne sudbine i hrabri poduhvati inspirisali naratora da njihovu priču prenese u narativnu formu i ostavi je u amanet budućim generacijama. Roman je ispričovijedan u prvom licu i predstavlja ispovijest malog čovjeka, doživljaj rata odozdo, iz perspektive onih koji su na društvenom dnu i čija je ispovijest suprotstavljena zvaničnim ratnim i ideološkim naracijama. Espki narativ koji odlikuje horizontalna ravan fabule i leksika bogata terminima iz živog narodnog jezika čine ovaj roman bliskim čitalačkoj publici i pitkim za čitanje pa je to, vjerovatno, jedan od razloga zašto je ovaj roman doživio toliku popularnost i štampanje u tri izdanja.

Roman "Šta su meni ptice" jedan je od najboljih primjera očuvanja izvornog bosanskog jezika u kome su sačuvani njegovi autohtoni, izvorni oblici i riječi koje polako izlaze iz upotrebe i u današnjem vremenu bivaju zamijenjene posuđenicama iz drugih jezika ili standardiziranim oblicima koji nemaju jednaku zvučnost, pa prema tome ni izražajnu snagu koju imaju rečenice Fajke Kadrića. Dovoljno je reći da likovi u ovom romanu žive u "utrobi šeporuše" imaju "kevešnu nedozrelu ljepotu" ili nose "ćafirsko ime."

Skoro je nemoguće govoriti o romanu poput ovog u deskriptivnoj formi i bez imalo interpretacije zato što se u njemu miješaju etičko, estetsko i političko, zbog čega je i svako pozicioniranje interpretatora/ice duboko subjektivno i označeno novim pokušajima pronalaska smisla. Svaki tekst o preživljenom ratnom iskustvu osim estetike ujedno je i pokušaj ponovnog umetanja u historiju i politiku zbog čega je i pojam fikcije pomjeren i doveden u pitanje do krajnjih granica. U djelima poput ovoga stvarnost je fantastičnija od bilo koje fikcije i težina proživljenog čini se nestvarnom. Ukoliko uzmemo u obzir geografski prostor na kome se radnja odvija, kao i činjenicu da je roman nastao na osnovu stvarnih događaja i isповijesti Ekrema Redžića, mogli bismo upasti u zamku prošlosti i ovo djelo smjestiti u okvire neke nacionalističke politike za koju su jako važni etničko ime, etnička tradicija i posljednji rat kao nastavak svih prethodno vođenih ratova i intervencija u kulturno biće malih naroda i malih kultura. I zaista, u samom romanu postoji jedna tanka nit sa prošlošću, tanka kao žica kojom je Ekremov oči Meho presjekao vrat čovjeku ili je samo okrivljen da je to učinio i žica koja se urezuje u ruke Ekremove kada nakon završetka rata razmišlja o novom početku i miru koji je

pred njim. Osim toga, ne postoji ni jedno drugo mjesto na kome pripovjedač izražava mržnju, pokazuje neprijateljstvo ili bilo kakvu osudu, on, naprotiv, radnju vodi vješto i pripovijeda iz pozicije neodlikovanog heroja, pojedinca čije je lično ime njegov najbolji označitelj i najvlastitija odrednica.

Način pripovijedanja u ovom romanu često se primjenjuje u savremenoj bosanskohercegovačkoj književnosti u kojoj se od devedesetih godina prošlog stoljeća pa do danas formirala čitava jedna struja ratne književnosti koju karakterizira pričanje odozdo, od malog čovjeka koji prolazi kroz nezamislive strahote i preko kojeg se prelamaju sva zla rata. Prof. dr. Enver Kazaz u eseju "Iznad prizora uhodanog užasa" navodi:

"*Ratno pismo* je najzanimljiviji fenomen na koncu dvadesetog vijeka u bosanskohercegovačkoj književnosti. Najzanimljiviji i u poetičkom, i u estetskom, i u sociološkom, i u ideološkom, i u etičkom, i u političkom i u čitavom nizu drugih smislova. Na jednoj strani ono je dokumentarni iskaz o ratnom užasu, o agresiji na BiH, njenom genocidnom karakteru, koncligorima, silovanjima, ratnim zločinima, masovnim ubistvima nedužnih i grobnicama koje ostaju nakon zločina, besmislenom rušenju gradova, ali, na drugoj strani, u njemu estetika guta politiku u sebe, eda bi se realizirao mnogostruko angažiran književni tekst."¹

Mnogostruki angažman ratne književnosti, kao i njena estetika u ovom romanu predstavljaju marginalni, moglo bi se reći subkulturni doživljaj rata koji se suprotavlja vojničkom, povjesnom i političkom. On također, svjedoči o tome da herojske priče o ratu i organizaciji tokom samog rata padaju u vodu i izazivaju podsmijeh kad se pričaju pred stvarnim herojima,

¹ Kazaz, Enver, "Iznad prizora uhodanog užasa" u *Neprijatelj ili susjed u kući*, Rabić, Sarajevo, 2009., 49.

onima koji su ih živjeli i koji su zbog lične odgovornosti i stida kojeg osjeća “jedini muškarac u kući punoj žena i djece” išli na liniju i rov sa ciljem da brane teritoriju koja im je dom i ognjište.

Roman počinje pripovijedanjem o teškom djetinjstvu u socijalističkoj Jugoslaviji i otkriva porodični život kao metonimiju ukupnog socijalističkog društva u čijoj je pozadini bijeda, glad i neimaština svake vrste, ili kako bi Mushin Rizvić opisujući siromahe i paćenike iz pripovijedaka Alije Nametka rekao “poetika podnošenja sudbine”. Na rubu egzistencije živjela je porodica Ekrema Redžića, njegova majka i očuh Mehmed i šestero djece, a njihov život satkan je od patnje i truda da se preživi i opstane. “Gladni smo lijegali u trbuh oronule šeperuše i u njemu snivali snove o blagostanju, a od toga se budili još gladniji.”² Iz te pozicije jadnika i stradalnika Ekrem se radom i zalaganjem izborio da postane taksista u Vlasenici, kupi automobil i izgradi porodicu. Taksiranje i obilazak okolnih sela predstavljaju vrijeme uspostave nevidljivih mapa kojima će pripovjedač kasnije pješke hoditi i spašavati sebe i druge ljude. Osim što je upoznao puteve i stanovništvo Vlasenice i njene okoline, Ekrem na jednu vožnju prima tajanstvenog putnika koji će mu slučajno ili namjerno u automobilu ostaviti knjigu. Ljudi zaboravljaju stvari, i ova zgoda ne bi bila ništa čudno da Ekrem u njoj nije pročitao priču identičnu njegovoj, naraciju o čovjeku teške životne sudbine u kojoj prepoznaje sebe i svoj život. U toj knjizi, koja nosi naziv “Šta su meni ptice” govori se o različitim ljudima i njihovoj potrebi da ostave trag života iza sebe “Jedino krvopišani, kad bi im bilo ponuđeno da ponovo žive – odbili bi jednim pokretom ruke ili glave, jer je na takav život šteta potrošiti riječ.”³ Taj pridjev “krvopišani” pripovjedač

će koristiti više puta tokom pričanja svoje pripovijesti, naglašavajući težinu položaja u kome se našao, a sudbina će se pobrinuti da u ratu bude ranjen u predjelu slabina i polnih organa pa da za sobom i stvarno ostavlja krvopišan trag. Na mjestu gdje se urušava socijalistički sistem i nestaje jedna država, prezentirani su počeci formiranja političkih modela koji će biti upostavljeni i zastupljeni u novoosnovanoj državi kad se ona oslobodi. U vrijeme gašenja jednog sistema i formiranja nove države, jedine misli i dijalози koje vode protagonisti ovog romana odnose se na goli život, glad i humanost. Etika preživljavanja i samilosti prema drugome nadilazi važnost politike, zato jer se o politici i granicama brinu oni koji su punog stomaka. Gladnima je važno napuniti stomak, a promrzlim ugrijati tijelo.

U odnosu na priče o herojima Posavine i njihovim osvajačkim podvizima, priča o ratnim kuririma predstavlja golo ljudsko stajalište, poziciju čovjeka koji trpi nasilje i nijemo posmatra druge koji su izloženi istoj torturi. Heroji i komandanti vrijedni divljenja kratko se pojavljuju u vidokrugu otpisanih i marginalnih, a na kraju rata ordenjem se kite oni koji su rat proveli u relativnoj sigurnosti i bili izloženi malim rizicima. Nakon što se zatvore putevi i oko muslimanskih sela formiraju obruči sačinjeni od neprijateljskih straža, Ekrem u sjećanje vraća sve puteve kojima je prolazio i kuće čije je domaćine poznao, a to životno iskustvo pomaže mu da postane dobar kurir i zajedno sa svojim prijateljima više puta nosi sanitetsku pomoć, odijela i malo hrane onima koji su opkoljeni neprijateljskom silom prvo u Cerskoj i okolnim selima, a zatim i u Srebrenici. Iako je radnja ispričana hronološki, vremenski okvir uspostavlja se godišnjim dobima, gladnim

² Kadrić, Fajko, Šta su meni ptice, Off-set, Tuzla, 2022., 7

³ Kadrić, 29

vremenima u kojima se nema gdje pronaći hrana, i onim kad se jede voće, ostaci od žitarica i korijenje.

Užas i tragedija koja je zadesila narod u opkoljenim selima najbolje se ogleda prilikom dolaska kurira u njihovo mjesto i donošenja sanitetkse pomoći za najugroženije. "Mi i jesmo kuriri i došli smo s onog svijeta." kaže Ekrem na jednom mjestu, nakon što sa Besimom i Čelikom dođu iz Tuzle u Cersku, mjesto u koje dva mjeseca nije niko ušao, niti je živ izašao. Kuriri nisu donosili samo oskudnu i neophodnu pomoć, oni su donosili i nadu i vijesti o izbjeglim porodicama, o onima koji su spašeni ili već smješteni na sigurnu teritoriju. Za one koji su već bili zarobljeni i pogubljeni Ekrem nije ništa govorio, porodicama je ostavljao nadu, a on je čuvao tajnu, jer loše vijesti dodatno otežaju situaciju, a nada drži čovjeka u životu i pomaže mu da preživi i ono što izgleda nemoguće. Kad se dobro osmotre okolnosti i putevi kojima su ratni kuriri prolazili, pravo je čudo da su živi, jer je i sam polazak na put predstavljao oproštaj, zato što smrt u nekoj od koliba, zaogrtnjena odjećom mrtvih, čeka prolaznika i priliku da mu presudi.

Najveća mudrost našeg junaka sadržana je u italijanskoj riječi "paçarde", pojmu kojeg je on preveo kao "znati na vrijeme odustati"⁴ i kojim se vodio onda kad je rizik za preživljavanje bio previše velik. "Paçarde" je spasilo i Ekrema i mnoge druge koji su tražili priliku da se izvuku iz grotla Srebrenice, jer "Ako odustaneš – ništa, osim tebe, neće se promijenit. Nastaviš li, uvjerit ćeš se da se o tebi i prije sve znalo. Svijet je davno otkriveno mjesto, a ljudima je ostavljena iluzija da sve počinje od njih."⁵

Važnu ulogu u životu pripovjedača zauzimaju i epizodni likovi koji svojom pojavom i prisustvom ostavljaju trag u

njegovom sjećanju, pa tako Fatimica, djevojka koju Ekrem upozna u pokušaju bijega, postaje ličnost koje se on sjeća sa divljenjem i u svakom sjećanju na ženu on priziva njenu majčinsku i žensku pojavu, kao i proročanstvo da je možda neće biti kad se on vrati. Osim tjelesne ljepote i majčinske brige, lik Fatimice nosi u sebi posebnu ljepotu, nedodirljivu u vremenu kad je sve moguće i kad se gubi svaki trag dostojanstva i ponosa. Ona ostaje nedodirljiva i uzorna sve do trenutka kad pripovjedač sazna da je prilikom bijega uhapšena i od tada joj se gubi svaki trag.

Osim Fatimice, interesantan je i ženski lik Alije, djevojke koja hoda po selima i prosi, traži hranu za svoju porodicu, svjesno rizikujući vlastitu čast i život. Kada joj Ekrem ponudi da podijele komad hljeba i komadić sušenog mesa, Alija odbija riječima: "Nemoj. Mi smo ptice što crva u gnijezdo nose i krepaju punog kljuna, a prazna stomaka." Tim riječima je ocrtala i Ekremovu sudbinu sakupljača hrane i spasioca gladnih i bolesnih. Alija je i prosjak i ženski šer u jednom. Svjesna ljepote vlastitog tijela, Alija ga nosi i izaziva njime, te tako nekad i dođe do svog cilja, a ponekad samo izaziva ne bi li spasila sebe i svoje najmilije. Saznanje da je Alija izigrala vodeničara koji joj je dao brašna i sklonila se iz sela gdje bi je mogao vidjeti, navodi Ekrema da je posmatra iz druge perspektive i da se dugo pita da li je ikad platila svoj dug. Istovremeno, svjestan je činjenice da žene o takvim naplatama ne pričaju i da je onog dana kad je na kamionu otišla iz Srebrenice Alija odnijela i tu svoju tajnu.

Čitava radnja ove knjige ispisana je iz pozicije stradalnika, onoga ko trpi i ko je već istrpio torturu. Ratna trauma i njene posljedice nisu vidljive samo za vrijeme boravka u opkoljenim selima, nego i za vri-

⁴ Kadrić, 29.

⁵ Kadrić, 29-30.

jeme kratkotrajnog boravka u Frankfurtu, gdje Ekrem postaje nešto kao "pokusni kunić" za naučne eksperimente. U bolnici u kojoj se lečio, doktori su ga promatrali sa velikim zanimanjem jer do tada nisu imali priliku ni da vide, akamoli da liječe pacijente-ratnike, sa tako teškim ranama i na tako "opasnim" mjestima, da praktično spašavaju njegovu muškost. I po tome, u Frankfurtu Ekrem nije bio samo ranjenik i izbjeglica, on je bio Drugost u svakom smislu. Na njegovom tijelu i nezaraslim ranama i ozljedama upisano je tegobno ratno iskustvo i stradanje, koje je nosio u duši. Za njegovo bolničko okruženje bio je predmet čuđenja i eksperimenta opasnih ozljeda. Drugost u odnosu na šire okruženje i takozvani zapadni svijet pokazala se u njegovim sirovim manirima koji su za njih bili odraz nekog orijentalističkog duha, u osnovi pogrešno viđenje, protkano predrasudama. Odnos njemačkih doktora prema Ekremu i njegovim ranama istovremeno je i humorističan i zadivljujući.

"Njemačka rana gasila se po planu, a bosanske bajatile i sve rjeđe palile na meteorološke pojave. Moj njemački hirurg mi se smješkao više nego ikome ikada. Smatrao me svojim zlatnim naučnim rudnikom i tražio da mu dolazim na posao, kao da i ja radim u bolnici. Donio sam mu tako rijetke, nevjerovatne bajate rane iz Bosne. Kad ih je razbucao i umjetnički pokrpio, a one pod njegovim nožem i rukom počele kontrolisano sazrijevati i zatvarati se, ja sam mu nabavio nove. Bio sam njegova zvijezda."⁶

Nevjerovatna posvećenost ljudskom tijelu i želja da se ono vrati u svoje izvorno funkcionalno stanje, predstavlja suprotnost u odnosu na tijelo koje u Bosni postaje samo meta i objekat preko kojeg se realizuje uništavanje jednog naroda i radi na osnivanju države koja će počivati na nedužnim žrtvama. Tijelo čovjeka

najočitiji je primjer snage i izdržljivosti jer bez obzira na sve, ono preživljava i podnosi glad, žeđ, vaške, strah, fizičku i unutrašnju bol. Ta tijela, koja su oskrnavljena u svakom pogledu, najbolji su vidljivi pokazatelji bijede, beznađa i nesreće, a o osjećaju unutrašnje bijede i bola suvišno je i govoriti. Tijela ljudi, zarobljenih u selima Podrinja, izložena su višestrukim timim poniženjima i mučenjima, pa ih osim gladi, neimaštine, hladnoće i straha u jednom trenutku napadaju i vaške, čime se čin oskrnavljenja tijela dodatno naglašava kao i pozicija u kojoj imaju slobodu da djeluju i pokušaju pobjeći, dok su istovremeno svjesni da svojim prisustvom čuvaju dom i sjećanje na život cijele jedne skupine ljudi.

Iz rata se može otići, ali rat iz čovjeka nikada. Za vrijeme boravka u Frankfurtu Ekrem funkcioniše po istom principu kao i za vrijeme boravka u Istočnoj Bosni: "Rat je sa mnom živio u Frankfurtu, što u večernjem dnevniku čujem, danju tabirir sam sa sobom. I dok hodam ulicom koja vrvi od ljudi, ona je meni prazna. Sve što vidim ugao je iz kojeg bi moglo zapucati i drugi za koji bih se mogao baciti, čim se cijev puške pomoli. Na šahtama sam se pitao koliko su duboke, koliko su teški poklopci, kako izgleda kanalizaciona mreža i da li bi se, za ne daj Bože, kroz nju moglo pobjeći? Na mostićima i mostovima obavezno pogledam sa kojeg njihovog dijela i na koju stranu skočiti, u slučaju potrebe, i koliko je duboka voda ispod njih."

To osmatranje i procjena stanja i mjesta u cilju određivanja najboljeg mjesta za bijeg najbolje potvrđuju prisustvo rata u čovjeku čak i onda kad se odmakne od svega. A Ekrem i u Njemačkoj misli samo o onome što je ostavio i sakuplja snagu i sredstva da ponovo krene na put i pomogne onima kojima je potrebno. Povratak u Tuzlu neće donijeti olakšanje, već saznanje da je izgu-

⁶ Kadrić, str: 235.

bljen i Besim, najbolji među kuririma, onaj koji je poznao tragove prirode i vraćao ih na njihova mjesta nakon što bi prošli nesigurnim putevima.

To je vrijeme kad Srebrenica pada, rat završava, a Ekremov brat uskoro najavljuje povratak njegove porodice u Bosnu. "Mir o kojem smo maštali zatekao nas je nespremne",⁷ navodi pripovjedač i nagovještava da ni tranzicijsko vrijeme poslije rata neće biti lako. Iz perspektive mira i slika rata se mijenja, pa ordenje preuzimaju oni u čijim prsima nikad nije bilo dovoljno hrabrosti da vode bitke, ali jeste želje da nekome komanduju. Gorčina i razočarenje mirom veći su od straha sa kojim se suočavao u ratu i zato su posljednje stranice romana "Šta su meni ptice" teške kao i one na kojima su prikazana stradanja Podrinja. "I mir ima svoje strahote i prikaze. Manje su krvave i manje brutalne od ratnih, ali su mnogo strašnije. A najveće strahote mira smo mi, preživjeli ratnici, čije usluge više nisu potrebne nikome."⁸

Pripovijedanje završava kajanjem što pronađenu knjigu o krvopišanim ljudima naš pripovjedač nikad nije pročitao do kraja, jer bi možda tada znao šta ga čeka i kakva mu je sudbina. Ovako, njegova sudbina je bila da proživi sve što mu je negdje zapisano, u knjizi koju je mogao da pročita samo da je bio malo više od toga. Umjesto toga, on je ono najteže proživio najbolje kako je znao i umio.

Važno je napomenuti i duhovni aspekt koji se proteže kroz ovu knjigu, odnosno vjeru u Boga onda kad se čini da drugog izlaza nema. Uvijek kad se učinilo da nema nade, naš pripovjedač se uzdao u učenje El-Fatihe, jedine sure koju je znao i na koju se oslanjao. Onda kad je čovjek gubio snagu i lebdio između života i smrti, pomagalo mu je nešto duhovno, neko Dobro koje nije uvi-

jek objašnjivo, ali je prisutno i pomaže čovjeku da prođe ono što mu je suđeno.

Svi likovi koje susrećemo u ovoj knjizi, stvarni su, iz života, a i sam autor se pojavljuje kao jedan od tih likova. Oblikovanje stvarne priče u umjetnički tekst svemu daje drugačiju perspektivu i čini priču nevjerovatnom. Za generacije koje dolaze, ta će priča biti jedna fantastičnu ispovijest i mala je vjerovatnoća da će neko propitivati njenu istinitost. Život je nekad fantastičniji od samih romana, pravo vrijeme za pisanje nastupa onda kada prestanu "buka i bijes" i počne normalna svakodnevnica. Ekrem Redžić trenutno živi u Švicarskoj i nosi u sjećanju sve ono što je pisac Fajko Kadrić napisao i ostavio svima nama u amanet.

Iz današnje perspektive važno je ne zaboraviti muku i stradanja koja su ljudi iz opkoljenih mjesta za vrijeme rata preživjeli, prepoznati neodlikovane heroje i ako ništa drugo priznati im čin hrabrosti i ludosti. Historiju su uvijek pisali pobjednici i oni koji su se iz bitke vraćali sa kopljem, ali u ratu nema pobjednika, i svaki je učesnik žrtva, jer kako kaže Marko Vešović "Nikad, ni jedan rat, ni jednu majku, nije nasmijao."

I na kraju jedna napomena: knjiga "Šta su meni ptice" promovisana je 22. 12. 2023. godine u Muzičkoj školi u Gračanici u organizaciji doktorice Nizame Salihefendić, koja je smatrala važnim približiti književna djela poput ovoga široj čitalačkoj publici i na taj način doprinijeti kulturnom životu svog grada. Osim toga, na poseban je način vezana za Srebrenicu. Gračanlije su pokazale veliki interes i u velikom broju su posjetili promociju. O knjizi su govorili dr. sc. Mevlida Đuvić, mr. sc. Fatima Bećarević Softić kao i sam autor Fajko Kadrić. Kraći osvrt napisala je i profesorica Lejla Đulić.

Fatima Bećarević-Softić

⁷ Kadrić, str: 245.

⁸ Kadrić, 247.